

<https://doi.org/10.34142/23129387.2022.66.07>

УДК 159.9

ORCID 0000-0003-1179-8540

БАТЬКІВСЬКЕ СТАВЛЕННЯ ЯК ЧИННИК «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ПІДЛІТКА

Віра О. Крамченкова

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

E-mail: kramchenkova@ukr.net

Актуальність. У сучасному суспільстві особливої уваги потребує вивчення «Я-концепції» підлітка та зв'язку її компонентів із характеристиками батьківського ставлення.

Мета: дослідження особливостей «Я-концепції» підлітків у залежності від характеристик стилю батьківського ставлення.

Методи. Тест-опитувальник батьківського ставлення Г.Я. Варга та В.В. Століна, методика дослідження самоставлення В.В. Століна – С.В. Пантілєєва, проективна методика «Неіснуюча тварина» М.З. Друкаревич

Результати. Визначенно стилі батьківського ставлення та виховних стратегій. Виявлено типи сімей із конструктивним та неконструктивним стилем батьківського ставлення. Встановлено особливості проєкції «образу-Я» та характеристик самоставлення підлітків, як компонентів їх «Я-концепції» у залежності від конструктивності стилю батьківського ставлення. Виявлено кореляційні зв'язки характеристик батьківського та материнського ставлення із компонентами самоставлення підлітків.

Висновки. Встановлено, що неконструктивний стиль батьківського ставлення представлений у матерів переважно інфантилізацією, відштовхуванням та симбіозом, а у батьків – відштовхуванням, авторитарною гіперсоціалізацією та інфантилізацією, тобто матері більш схильні до симбіотичного злиття, а батьки до авторитаризму.

Виявлено, що для підлітків з сімей з неконструктивним стилем батьківського ставлення характерні недостатня стабільність «Я-концепції», суперечливість «образу-Я» й неадекватність самооцінки, залежність від ситуативних впливів, зниження глобального

самоставлення, самоповаги, аутосимпатії, самоприйняття й самозацікавлення. При цьому, прагнення до соціального визнання поєднується із пасивністю, несаможиттєвистістю та схильністю до агресії, як відповіді на тривожні очікування негативного ставлення з боку значущих соціальних фігур.

Показано, що на самоставленні підлітків позитивно позначається кооперація у батьківському ставленні, яка є більш впливовою, якщо проявляється у материнській поведінці ніж у батьківській. Порушення батьківського ставлення негативно пов'язане, як із глобальним самоставленням підлітків, так й з його компонентами.

Ключові слова: психологічне благополуччя сім'ї, стиль батьківського ставлення, самосвідомість, «Я-концепція», «Я-образ», самооцінка, самоставлення, підлітки.

Parental attitude as a factor of adolescent's «self-conception»

Vira O. Kramchenkova

Doctor of Psychological Sciences, H.S. Skovoroda Kharkiv

National Pedagogical University, Ukraine

E-mail: kramchenkova@ukr.net

Relevance of research In modern society, the study of the adolescent's "self-conception" and the interrelation of its components with the characteristics of parental attitude requires special attention.

Aim: to study the features of the «self-conception» of adolescents, depending on the characteristics of the style of parental attitude.

Methods. Test of parental attitude by G.Ya. Varga, V.V. Stolin, self-attitude test by V.V. Stolin - S.V. Pantileeva, projective technique «Non-existent animal» M.3. Drukarevich.

Results. The styles of parental attitude and educational strategies are determined. Found types of families with a constructive and non-constructive style of parenting. The features of the projection of the «self-image» and the characteristics of the self-attitude of adolescents, as components of their «self-conception», depending on the constructive style of the parental attitude, are established. Correlations between the characteristics of paternal and maternal attitudes and the components of self-attitude of adolescents have been revealed.

***Conclusions.** It has been established that the non-constructive style of parental attitude is represented by mothers mainly by infantilization, repulsion and symbiosis, and by fathers by repulsion, authoritarian hypersocialization and infantilization, that is, mothers are more prone to symbiotic fusion, and fathers to authoritarianism.*

It was revealed that adolescents from families with a non-constructive style of parental attitude are characterized by insufficient stability of the "self-conception", inconsistency of the "self-image", inadequacy of self-esteem, dependence on situational influences, a decrease in global self-attitude, self-esteem, autosympathy, self-acceptance. At the same time, the desire for social recognition is combined with passivity, lack of independence and a tendency to aggression as a response to the anxious expectations of a negative attitude on the part of significant social figures. It is shown that the self-attitude of adolescents is positively affected by cooperation in parental relations, which is more influential if it is manifested in maternal behavior than in paternal one. Violation of parental attitudes is negatively associated with both the global self-attitude of adolescents and its components.

***Keywords:** psychological well-being of the family, style of parenting attitude, self-awareness, «self-conception», «self-image», self-esteem, self-attitude, adolescents.*

Вступ. Вивчення психологічного благополуччя сім'ї, проблем виховання та батьківсько-дитячої взаємодії завжди має високу актуальність. Зміни, які відбулися в останні роки у інституті сім'ї є більш негативного, ніж позитивного характеру, зокрема у стереотипах материнської і батьківської поведінки. Відомо, що батьківське ставлення та стилі виховання в родині обумовлюють виникнення різних типів сімейних стосунків, що впливають на розвиток особистості дитини, її самопізнання, ставлення до себе й саморегуляцію. Саме, родина забезпечує задоволення основних вітальних потреб дитини. Особливо важливою є потреба у визнанні та позитивної «Я-концепції», задоволення якої вирішальним чином впливає на соціалізацію особистості, її адаптацію до соціального оточення та поведінку у різних соціальних контекстах.

Вивчення процесу формування самосвідомості та його результуючого утворення «Я-концепції» було й залишається у

центрі уваги психологічних досліджень. За аналізом Г.І. Меднікової (2015) більшість вітчизняних психологів або використовують поняття «самосвідомість» та «Я-концепція» як синоніми, або розглядають самосвідомість як процес, а під «Я-концепцією» розуміють результат цього процесу, що узгоджується із визначеннями поняття «Я-концепція» у закордонній психології.

Найбільш повний аналіз уявлень закордонних дослідників щодо сутності й розвитку Я-концепції зроблено Р. Бернсом (1986), який вказує на наявність двох найбільш впливових її визначень, сформульованих К. Роджерсом і Дж. Стейнсом. За К. Роджерсом, «Я-концепція» – це складноструктурована картина, що існує у свідомості індивіда, включає власне «Я» і взаємини, в які воно може вступати, а також позитивні й негативні цінності, пов'язані зі сприйнятими якостями й відносинами «Я» у минулому, сьогоденні й майбутньому. За Дж. Стейнсом, Я-концепція визначається як система уявлень, образів і оцінок індивіда, що стосуються його самого, яка включає оцінні компоненти та уявлення про те, як він виглядає в очах інших людей. Р. Бернс характеризує Я-концепцію як динамічну сукупність уявлень індивіда про себе (Я-образів), до якої входять переконання, оцінки своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, тенденції поведінки, а також суб'єктивне сприйняття зовнішніх факторів, що впливають на нього (Бернс, 1986).

Суттєва роль у психологічних дослідженнях приділяється соціальним факторам в розвитку «Я-концепції» особистості, в тому числі й фактору сімейної взаємодії. Так, «Я-концепція» – це унікальний результат психічного розвитку людини в процесі соціальних взаємодій (Ямницький, 2006). В науковій літературі визначається та аналізується наявність взаємозв'язку між стилем сімейного виховання, батьківсько-дитячими стосунками й психологічним мікрокліматом в родині та формуванням ставлення дитини до самої себе, до своїх потреб, інтересів, прагнень; між особливостями міжособистісної комунікації в родині й установками щодо оточуючих людей (Lamb, Tamis-

Lemonda, 2004; Кравченко, 2005; Мілютіна, 2007; Горещька, 2013).

Батьківсько-дитячі стосунки характеризуються тісним взаємозв'язком та надзвичайною емоційною значущістю як для дитини, так і для батьків (Baumrind, 1992). Основою таких стосунків виступає батьківське ставлення, що є інтегративною характеристикою, яка включає систему емоцій та почуттів по відношенню до дитини, знань і уявлень про неї, та реалізуються у формі виховних стратегій (Варга, 2001).

Враховуючи тенденцію до поширення кризових явищ підліткового віку на сучасному етапі розвитку суспільства, слід зазначити, що специфіка формування самосвідомості підлітка та її результуючого психічного новоутворення - «Я-концепції» та зв'язку її компонентів із характеристиками батьківського ставлення залишилися недостатньо вивченою та потребує подальших розвідок.

Мета – визначення особливостей «Я-концепції» підлітків у залежності від характеристик стилю батьківського ставлення.

Методи дослідження. У дослідженні брали участь 27 сімей, у складі яких виховуються діти від 12 до 14 років. З досліджених 27 сім'ї – 21 повна, 6 – неповні. Таким чином, у дослідженні взяли участь 75 осіб – 27 підлітків (13 дівчаток і 14 хлопців) і 48 батьків.

Для досягнення поставленої в дослідженні мети застосовувалися наступні методики.

1. Тест-опитувальник батьківського ставлення Г.Я. Варга, В.В. Століна, який спрямований на виявлення батьківського ставлення, як системи різноманітних почуттів по відношенню до дитини, особливостей виховання та розуміння особистості дитини. Методика дозволяє виявити характеристики батьківського ставлення за шкалами «прийняття-відштовхування», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха». Високий тестовий бал за відповідним шкалам інтерпретується як: відштовхування, кооперація, симбіоз, гіперсоціалізація, інфантилізація (Рогов, 1996) .

2. Методика дослідження самоставлення В.В. Століна – С.В. Пантілеева (Столин, Пантілеев, 1988), що спрямована на визначення емоційного та семантичного змісту ставлення особистості до себе. Методика дозволяє виявити три рівні самоставлення:

1) глобальне самоставлення (шкала S) як інтегральне внутрішнє недиференційоване почуття «за» або «проти» себе;

2) самоставлення, диференційоване за компонентами емоційно-цінностного ставлення: самоповаги (Шкала I), аутсимпатії (Шкала II), очікуванням відношення до себе (Шкала III) та самоінтересу (Шкала IV);

3) рівень конкретних дій – поведінкові прояви по відношенню до свого «Я»: Шкала 1 – самовпевненість, Шкала 2 – відношення інших, Шкала 3 – самоприйняття, Шкала 4 – самокерівництво, самопослідовність, Шкала 5 – самозвинувачення, Шкала 6 – самозацікавленість, Шкала 7 – саморозуміння.

3. Проективна методика «Неіснуюча тварина» М.З. Друкаревич використовувалася з метою аналізу репрезентації «образу-Я» як складової «Я-концепції», а також виявлення прихованих емоційних станів та неусвідомлених особистісних характеристик. Для узагальнення результатів методики використовувався частотний аналіз ознак, що подано в інтерпретаційних схемах тесту (Мацко та ін., 2010) .

В якості основних процедур та математичних методів статистичного аналізу використовувались метод непараметричного порівняння середніх значень за критерієм Манна-Уїтні, кореляційний аналіз.

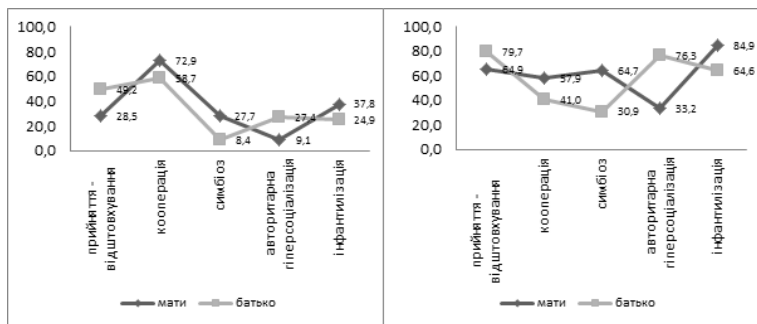
Результати На підставі даних дослідження батьківського ставлення були виявлені сім'ї, у яких за результатами тестування виховання трактувалося як «конструктивний стиль батьківського ставлення» - шкала «кооперація» із процентильним рангом більш 48,82 у сполученні з низьким (менш ніж 50) процентильним рангом за патогенними шкалами «відштовхування», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «інфантилізація». Оскільки для таких сімей здебільшого

характерним є позитивне інтегральне емоційне ставлення до дитини, повага до її індивідуальності, кооперація та довіра у діяльності та взаємодії, відсутність симбіотичного злиття, що порушує особистісний розвиток, врахування індивідуальних особливостей та прагнень дитини у батьківському керуванні, стимулювання самостійності та ситуацій успішного подолання труднощів, такі сім'ї можуть бути визнані благополучними у відношенні здійснення виховної функції та батьківсько-дитячої взаємодії. Зазначені сім'ї в дослідженні об'єднані в групу за умовною назвою «сім'ї з конструктивним стилем батьківського ставлення» та позначені КБС.

Сім'ї, які за результатами тесту батьківського ставлення характеризуються негативними ознаками та реалізують патогенні виховні стратегії, об'єднані в групу умовно названу «сім'ї з неконструктивним стилем батьківського ставлення» та позначену НБС. Виділені групи сімей мали вірогідні розходження за всіма шкалами батьківського ставлення та виховних стратегій.

Таким чином, з числа досліджених сімей, 12 відносяться до сімей з позитивними батьківськими стратегіями (КБС), серед яких 10 повних, 2 неповних, 15 – з патогенними батьківськими стратегіями (НБС), серед яких 13 повних, 4 неповних. У науковій літературі досить часто дослідники розглядають неповну сім'ю як проблемну, психологічно неблагополучну (Кравченко, 2005). На нашу думку, вирішальним фактором психологічного благополуччя чи неблагополуччя сім'ї є не стільки її структурний склад, скільки психологічний клімат в ній, який сприятиме взаєморозумінню, реалізації виховного потенціалу, соціальній адаптації та індивідуалізації підлітка.

Середні значення процентильних рангів за шкалами в сім'ях з конструктивним стилем батьківського ставлення, які реалізують позитивні виховні стратегії (КБС), та в сім'ях з неконструктивним стилем батьківського ставлення (НБС) показано у гістограмах (рис. 1).

А. Середні показники процентильних рангів у сім'ях КБС
Б. Середні показники процентильних рангів у сім'ях НБС

Рис. 1. Середні показники процентильних рангів за шкалами батьківського ставлення у досліджених сім'ях

Як показують отримані дані, порушення батьківського ставлення у матерів з сімей НБС представлені переважно інфантилізацією, відштовхуванням, та симбіозом, а у батьків – відштовхуванням, авторитарною гіперсоціалізацією та інфантилізацією. Отже, батьківське ставлення в сім'ях НБС має ознаки порушення усіх компонентів: відштовхування – емоційного компоненту, інфантилізація – когнітивного компоненту, симбіоз та авторитарна гіперсоціалізація – поведінкового компоненту (Акименко Ю.Ф., 2003), при цьому матері більш схильні до симбіотичного злиття, а батьки до авторитаризму.

Наступним етапом психодіагностичної роботи було дослідження самоставлення підлітків з виділених типів сімей за методикою МДС наведені в таблиці 1. Результати аналізу засвідчили існування відмінностей у структурі самосвідомості підлітків обох груп. Підлітки з сімей НБС відрізняються вірогідно нижчим рівнем глобального самоставлення.

Таблиця 1

Показники самоставлення підлітків

Шкали самоставлення	Середні значення за групами		U	p
	НБС	КБС		
S глобальне самовідношення	12,87	19,08	20,3	<0,05
I Самоповага	6,40	9,17	19,2	<0,05
II Аутосимпатія	7,07	9,67	17,5	<0,05
III Очікуване позитивне ставлення інших	7,93	9,33	9,7	>0,05
IV Самоінтерес	4,33	6,67	19,5	>0,05
1. Самовпевненість	4,07	6,08	19,8	>0,05
2. Відношення інших	4,93	5,92	10,5	>0,05
3. Самоприйняття	3,93	5,42	16,2	<0,05
4. Самокерування	3,20	3,92	8,1	>0,05
5. Самозвинування	4,53	4,75	6,2	>0,05
6. Самозацікавлення	4,13	5,58	13,4	<0,05
7. Саморозуміння	2,07	3,00	18,4	<0,05

Були зафіксовані значущі відмінності за факторами самоповаги, аутосимпатії, самоприйняття та самозацікавлення. Ці показники у підлітків з КБС сімей вищі, ніж у підлітків з НБС сімей, що вказує на вищий рівень розвитку їх самосвідомості, особистісної зрілості та більшу позитивність «Я-концепції». Низький рівень самоповаги, а також самозацікавлення власним «Я» підлітків з НБС сімей є результатом засвоєння ними численних негативних оцінок з боку оточуючих дорослих, неконструктивності способів соціального підкріплення уявлень про їхню цінність, цікавість, привабливість, потрібність.

Отримані дані свідчать про наявність відмінностей у змістових характеристиках структури самоконцепції (аргументи «за» та «проти» власного «Я») в групах досліджуваних. Для підлітків з НБС сімей характерна недостатня стабільність образу-Я, неадекватність Я-концепції, залежність самооцінки від ситуативних впливів, від ставлення до них людей з найближчого соціального оточення.

Проекція образу-Я як структурного компоненту «Я-концепції» визначалась за допомогою методики «Неіснуюча тварина». Як показують отримані результати (табл. 2), самооцінка підлітків досліджуваних груп репрезентована у малюнку має достовірні відмінності за розподілом ($\chi^2_{\text{Емп}}=22,68$, $p<0,01$): у підлітків з НБС сімей розподіл за рівнями є рівномірним, у підлітків з КБС сімей переважає адекватна самооцінка. В цілому неадекватна самооцінка (завищена та занижена) в групі підлітків з НБС сімей зустрічається частіше (63,3%) ніж в групі їх ровесників з КБС сімей (41,6%).

Таблиця 2

Рівень самооцінки	Частота рівнів самооцінки підлітків				$\chi^2_{\text{Емп}}$	р
	НБС		КБС			
	Абс.	%	Абс.	%		
Занижена самооцінка	6	40,0	2	16,6	22,68	<0,01
Адекватна самооцінка	4	26,6	7	58,3		
Завищена самооцінка	5	33,3	3	25,0		
$\chi^2_{\text{Емп}}$	2,97		29,64			
р	>0,05		<0,01			

Результати проекції «Я-образу» у малюку «Неіснуючої тварини» як структурного компоненту «Я-концепції» досліджуваних підлітків представлені у таблиці 3. У зв'язку з тим, що методика проективна й дає комплексну оцінку суб'єкта, можливим є виділити найбільш значущі та часто відмічені характеристики, та підрахувати їх в процентнім відношенні до частоти зустрічальності кожної характеристики в групі.

Таблиця 3

Показники проєкції «Я-образу» підлітків

Характеристики	Частота ознак за групами			
	НБС		КБС	
	Абс.	%	Абс.	%
Замкненість, скритність	2	13,3	1	8,3
Конформність	3	20,0	0	0,0
Ґрунтовність	3	20,0	3	25,0
Відсутність життєвої основи	3	20,0	1	8,3
Демонстративність	4	26,6	2	16,6
Легковажність	6	40,0	2	16,6
Раціоналізм	3	20,0	5	41,6
Страхи	7	46,6	3	25,0
Тривожність	6	40,0	2	16,6
Імпульсивність	4	26,6	2	16,6
Агресія захисна	8	53,3	4	33,3
Самостійність, упевненість	2	13,3	4	33,3
Неделікатне самопоширення	3	20,0	0	0,0
Тенденція до діяльності	2	16,6	5	41,6
Відсутність прагнення до активної дії	4	26,6	1	8,3
Зацікавленість в інформації про себе	7	46,6	4	33,3
Не зацікавленість в інформації про себе	1	6,6	3	25,0
$\chi^2_{\text{Емп}}$	89,24			
p	<0,01			

Отримані дані свідчать про наявність достовірних відмінностей у представленості та розподілі характеристик у досліджуваних групах підлітків ($\chi^2_{\text{Емп}}=89,24$, $p<0,01$).

Для підлітків з сімей НБС на відміну від підлітків з КБС характерним є висока зустрічальність таких негативних ознак як захисна агресія (53,3%), страхи (40,0%), тривожність (40,0 %), що проявляє знижене почуття безпеки. Більш низька частота ознак тенденції до діяльності (НБС – 16,6%, КБС – 41,6%) та самостійності, упевненості (НБС – 13,3%, КБС – 33,3%) виявляє залежність від оточуючих у мисленні та поведінці, при цьому у

підлітків з сімей НБС переважає легковажність (40,0%), а у підлітків з КБС – раціоналізм (41,6%). Підвищена частота ознак зацікавленості у інформації про себе (НБС – 46,6,3%, КБС – 33,3%) є характерною особливістю даного вікового періоду

Отже, «Я-образ» підлітків з НБС сімей характеризується неадекватністю та суперечливістю – прагнення до соціального визнання поєднується із відсутністю прагнення до активної дії, несамостійністю та агресією, як відповіддю на тривожні очікування негативного ставлення з боку значущих соціальних фігур.

Взаємозв'язки параметрів материнського та батьківського ставлення із характеристиками самоставлення досліджуваних підлітків представлено на рисунку 2.

Глобальне самоставлення підлітка виявляється пов'язаним із відштовхуванням (-0,522, при $p < 0,01$), кооперацією (0,544, при $p < 0,01$), авторитарною гіперсоціалізацією (-0,434, при $p < 0,05$), інфантилізацією (-0,504, при $p < 0,05$) у материнському ставленні та з відштовхуванням (-0,475, при $p < 0,05$), симбіозом (-0,629, при $p < 0,01$) та авторитарною гіперсоціалізацією (-0,510, при $p < 0,01$) у батьківському ставленні.

Як показують отримані дані, позитивно на самоставленні підлітка відображується кооперація у материнському та батьківському ставленні. При цьому, визначається зв'язок материнської кооперації із глобальним самоставленням (0,544, при $p < 0,01$), самовпевненістю (0,486, при $p < 0,01$), самоприйняттям (0,410, при $p < 0,05$) та самоповагою (0,431, при $p < 0,05$), а батьківська кооперація пов'язана із аутосимпатією підлітка (0,411, при $p < 0,05$). Отже, зацікавленість у справах і планах дитини, співчуття, довіра, почуття гордості, заохочення ініціативи та самостійності, прагнення до егалітарних взаємин виявляється більш впливовим на самоставлення підлітка, якщо проявляється у материнській поведінці ніж у батьківській.

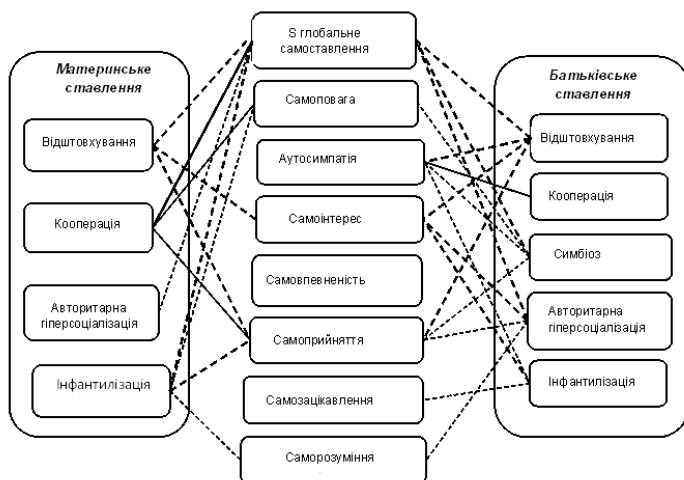

Рис. 2. Кореляційні зв'язки самоставлення підлітків із характеристиками батьківського ставлення

Примітка: — прямий кореляційний зв'язок, ---- зворотній кореляційний зв'язок.

Материнське відштовхування негативно пов'язане із глобальним самоставленням (-0,522, при $p < 0,01$), самоінтересом (-0,485, при $p < 0,05$) та самоприйняттям (-0,497, при $p < 0,05$) підлітка. Батьківське відштовхування зворотнопропорційне пов'язане із глобальним самоставленням (-0,475, при $p < 0,05$), аутосимпатією (-0,491, при $p < 0,05$) самоінтересом (-0,457, при $p < 0,05$) та самоприйняттям (-0,531, при $p < 0,01$) підлітка. Отже, емоційне відторгнення відкрите чи приховане з боку батьків, яке обумовлене наявністю негативних почуттів до дитини, позначається аутореакціями підлітків подібними до батьківських, а саме, зниженням як глобального самоставлення, так й компонентів емоційно-цінісного ставлення до себе, зокрема, самоінтересу та аутосимпатії, а також самоприйняття, як поведінкового прояву по відношенню до свого «Я».

Цікаво, що шкала симбіозу, що відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною, виявляється негативно пов'язаною із характеристиками самоставлення підлітка, якщо тенденція до злиття та відмови дитині у самостійності виявляється у поведінці батька, а не матері. Можливо такі дані пов'язані із соціо-культурними установками, згідно яким прагнення бути надзвичайно близькою з дитиною, задовольняти всі її потреби, відгородити від труднощів й неприємностей життя, допомагати при найменшому утрудненні є «нормальною» материнською поведінкою. Тому набуттю самостійності підлітком більш перешкоджає незвичний батьківський симбіоз ніж звичний материнський. Так, симбіоз у батьківському ставленні негативно позначається на глобальному самоставленні (-0,629, при $p < 0,01$), самоповазі (-0,498, при $p < 0,01$), аутосимпатії (-0,416, при $p < 0,05$), самовпевненості (-0,670, при $p < 0,01$), самоприйнятті (-0,570, при $p < 0,01$), тобто тих параметрах «Я-концепції», що відображують розвиток особистісної автономії.

Авторитарна гіперсоціалізація з боку матері негативно позначається на глобальному самоставленні підлітка (-0,434, при $p < 0,05$), а з боку батька – на глобальному самоставленні (-0,510, при $p < 0,01$), самоінтересі (-0,436, при $p < 0,05$), самоприйнятті (-0,429, при $p < 0,05$), та саморозумінні (-0,604, при $p < 0,01$). Отже, авторитаризм у ставленні матері пов'язаний із посиленням недиференційованим внутрішніх почуттів «проти» власного Я підлітка. Надмірний контроль, домагання беззастережного послуху, дисципліни, «правильних» вчинків й думок, вимоги успіхів та соціальних досягнень з боку батька пов'язаний не лише зі зниженням глобального самоставлення підлітка, а й недоліком самоінтересу, самоприйняття та саморозуміння.

Інфантилізація у материнському ставленні, що виявляється у прагненні приписати дитині особистісну на соціальну неспроможність, негативно позначається на глобальному самоставленні підлітка (-0,504, при $p < 0,01$), самоповазі (-0,424, при $p < 0,05$), самоприйнятті (-0,462, при $p < 0,03$) та

саморозумінні (-0,590, при $p < 0,01$). Отже, якщо в очах матері дитина представляється маленькою, непристосованою, неуспішною, відкритою для поганих впливів, така, що потребує захисту від труднощів життя й строго контролю, то погіршення глобального самоствавлення підлітка відбувається, у першу чергу, за компонентами емоційно-ціннісного ставлення – самоповаги та самоприйняття, а також у готовності відмовитися від саморозуміння як рефлексивного процесу набуття автономії «Я».

Інфантилізація з боку батька негативно пов'язана із аутосимпатією (-0,422, при $p < 0,05$), самоінтересом (-0,641, при $p < 0,01$) та самозацікавленістю (-0,467, при $p < 0,05$). Отже, батьківське прагнення інфантилізувати підлітка позначається тенденцією підлітка вважати себе не досить цікавим та привабливим як особистість.

Обговорення. Отримані нами дані узгоджуються із результатами досліджень Ю.Ф. Акименко (2003), який досліджуючи батьківське ставлення до дітей молодшого шкільного віку, дійшов висновку, що більш ніж у половини батьків існує проблема прийняття дитини такою, якою вона є, що вказує на порушення емоційного компоненту ставлення; «інфантилізація», що відображає проблеми у когнітивному компоненті ставлення та «симбіоз» й «авторитарна гіперсоціалізація», що характеризує порушення поведінкового компоненту батьківського. За даними Л.Ю. Трихліб (2012) невирішений характер протиріч між вимогами батьків та неможливістю їм відповідати є джерелом постійної афективної напруги та занепокоєння, спричиняють викривлення в розвитку та диференціювання самооцінки та самосвідомості.

Отримані у даному дослідженні результати підтверджують думку Т.М.Яблонської (2016, 2020) про те, що реалізація батьківського відторгнення виступає джерелом загрози цілісності Я у дитячо-батьківських взаєминах, що порушує відчуття емоційної безпеки й цілісності Я та ускладнює процес становлення ідентичності дитини.

Отже, ставлення батьків до підлітка та його «Я-концепція», зокрема самоставлення, знаходяться у відносинах динамічного взаємовпливу, що підтверджується отриманими у даному дослідженні кореляціями та даними сучасних досліджень (Трихліб, 2012, Горецька, 2013; Яблонська, 2020), в яких наголошується, що батьки, не лише транслюють дитині свої очікування і ставлення, але й озброюють дитину цілями, до яких треба прагнути, зразками й ідеалами вчинків, на які варто рівнятися, оцінками і стандартами виконання дій у різних контекстах. При цьому, на неприйняття батьків діти відповідають порушенням прийняття себе, батьків та сім'ї в цілому.

Висновки. Неконструктивний стиль батьківського ставлення представлений у матерів переважно інфантилізацією, відштовхуванням, та симбіозом, а у батьків – відштовхуванням, авторитарною гіперсоціалізацією та інфантилізацією, тобто матері більш схильні до симбіотичного злиття, а батьки до авторитаризму.

Для підлітків з сімей з неконструктивним стилем батьківського ставлення характерні недостатня стабільність «Я-концепції», суперечливість «образу-Я» й неадекватність самооцінки, залежність від ситуативних впливів, зниження глобального самоставлення, самоповаги, аутосимпатії, самоприйняття й самозацікавлення. При цьому, прагнення до соціального визнання поєднується із пасивністю, несамостійністю та схильністю до агресії, як відповіді на тривожні очікування негативного ставлення з боку значущих соціальних фігур.

На самоставленні підлітків позитивно позначається кооперація у батьківському ставленні, яка є більш впливовою, якщо проявляється у материнській поведінці ніж у батьківській. Порушення батьківського ставлення негативно пов'язане як із глобальним самоставленням підлітків, так й з його компонентами.

Перспективним напрямком подальших досліджень може бути розробка програм психологічного супроводу щодо

формування позитивної Я - концепції спрямованої на розвиток самосвідомості, підвищення самооцінки, самоповаги і самохвалення, розвиток і зміцнення почуття дорослості, зниження тривожності і сором'язливості, а також вироблення навичок самопрезентації та ефективної взаємодії у різних соціальних контекстах.

Література:

Акименко Ю.Ф. (2003). Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ: Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. 20 с.

Бернс Р. (1986). Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс.

Варга А. Я. (2001). Системная семейная психотерапия СПб.: Речь.

Горецька О.В. (2013) Психологічні особливості ставлення батьків до дітей з особливими потребами *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*, 2, 289-292.

Кравченко Т. (2005) Соціальний розвиток дітей старшого шкільного віку в сім'ї: Науково-методичний посібник. К.: Фенікс.

Мацко Л. А., Прищак М. Д., Первушина Т. В. (2010) Основи психології та педагогіки. Психологія: лабораторний практикум. Вінниця : ВНТУ.

Меднікова Г.І. (2015) Становлення особистісної зрілості студентів: монографія. Харків: ХНПУ.

Мілютіна К. (2007) Психологія сім'ї: Техніки раціонально-інтуїтивної психокорекції родини. К.: Главник.

Рогов Е.И. (1996). Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие. М.: Владос, 1996.

Столин В.В., Пантилеев С.Р. (1988) Опросник самоотношения // Практикум по психодиагностике: Психодиагностические материалы. М.: МГУ, С. 123-130.

Трихліб Л.Ю. (2012) Батьківське ставлення як фактор емоційного розвитку дитини. *Міжнародні Чепанівські психолого-педагогічні читання*. 1, 192-197.

Яблонська Т.М. (2016). Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. *Актуальні проблеми психології*.

Загальна психологія. Етнічна психологія. Історична психологія. 9, 589–598.

Яблонська Т.М. (2020) Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин: монографія. Суми: СумДПУ.

Ямницький В. М. (2006). Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент : монографія Одеса: ПНЦ НАПН України – СВД Черкасов М. П.

Baumrind D. Parenting styles and adolescent development. *Encyclopedia of adolescence*. V. 2. N. Y., 1992, 746-758

Lamb M., Tamis-LeMonda C. (2004) The role of the father: an introduction // The role of the father in child development. Wiley, New Jersey, P. 1-32.

Оригінальний рукопис отриманий 10 березня 2022 року

Стаття прийнята до друку 24 березня 2022 року